

A kezdeti – főleg *Rostás Zoltán* és *Gaál György* által szerkesztett – arcélalakítási szakasz után mozgalmassá vált az *Echinox* körül az élet. A diákság irodalmi életében (magyar és román vonatkozásban egyaránt) valóságos táborot vert a lap. Az irodalom és a filozófia *Echinox*-köntösben való hódításait – sokak szerint – 1975-től kezdődően, főleg *Egyed Péter* és *Szócs Géza* szerkesztésében élte meg a lap. Ezekben az években a lap súlypontját a költészet adta. Az Egyed-Szócs féle szerkesztőgárdát a „három B” néven ismert csapat követte, továbbvive és talán még mozgalmasabbá téve elődeik vonalát: *Beke Mihály András*, *Bréda Ferenc*, *Bretter Zoltán*. A szerzők a Gaál Gábor Irodalmi Kör tőrzstagjai is: a kör és a lap sok vetületben és hosszú évekig hangolta egymást. Ezt a szakaszt tekintik a lap hőskorának. Ezután, főleg a nyolcvanas évek közepétől, a túlélés kora következett, 1989 után pedig az új próbálkozások. A lap születésének huszonöt éves évfordulóján, úgy tűnik, ismét a költészet ad súlyt az *Echinox* magyar oldalainak. Az új próbálkozásokat a Bretter György Irodalmi Kör néven újraalakult hajdani Gaál Gábor-kör rendszeres felolvasói, *Sántha Attila*, *Fekete Vince*, *Orbán János* jegyzik. A magyar oldalon ismét felbukkan Bréda Ferenc neve; Bréda újítást hoz a lapba: beindítja a francia nyelvű oldalt!

Visszatekintve az elmúlt negyedszázadra, most már leírható, hogy egy sajátos légkör és szellemiség mellett, a *természetes merészség* tartozik még az *Echinox*-jelenséghez. Ha éppen úgy adódott, a kolozsvári diákság a maga módján töltötte ki a hivatalos, „jól fésült” kereteket is. Az *Echinox* szerkesztői sem töprengtek azon, hogy mi az, amit szabad, és mi az, amit nem – vagy ahogy akkor fogalmaztak: mi az ami „kell” és mi az ami „nem kell”. (Amit nem lehetett, azt a hetvenes és nyolcvanas években természetesen nem is tették, ám sem akkor, de főleg utólag sem csináltak ebből „ügyet”.) Azonban az, ahogy az álcázott határokig (mindenféle szögesdrótig) eljutottak, mintha nem is merészség lett volna, hanem *természetesség*.

Ennek a természetességnek, szívek helyen levőségének, fejek felemeltségének szövegbeli őrzője az *Echinox*.

MAGYARI TIVADAR

Irányok az antropológiai és etikai irodalomban

Áttekintésemben a hazai filozófiai antropológia és etika tárgykörében megjelent munkákból válogatok. Az elmúlt három évtized néhány jelentős szerzője kapcsán jelzem azokat a megközelítési módokat, amelyek nézetem szerint elősegítették a bölcséleti gondolkodás 1948-tól datálható tetszhalott állapotának felszámolását.

A *Budapesti Iskola* hatvanas években létrejövő szellemi aurája jelentette a frissítő impulzusokat, majd a hetvenes évtized második felétől a különböző, még szintén a marxizmus formális keretei között kimunkált, *etikai értékeket* és *humanista* erkölcsöt előtérbe helyező munkák mutatták az antropológiai és morálfilozófiai kérdések fontosságát és a horizont tágulását. S harmadjára azokat a perdöntő jellegzetességeket emelem ki, amelyek a *katolikus* eszmekör talajáról fogalmazták meg általános érvényességre is számot tartó tételeiket.

Összeállításomban nem térek ki a külföldi szerzők megjelent munkáira, s az egyéb társadalomtudományi diszciplínák – szociológia, jog, közgazdaságtan, pszichológia stb. embertani és erkölcsi kérdésekhez kapcsolódó relevanciáira, ezek már következő dolgozatok tárgyai lehetnének.

(*ami nincs és mégis van*) Talán ez a kicsit enigmatikus megfogalmazás érzékelteti a filozófián belül életrekelő antropológiai és etikai programok minőségét és pozícióját a hatvanas években. Mert a korszakot áttekintő, sokszor gyors és felületes pillantások sok esetben nem méltányolják azokat a teljesítményeket, amelyek ugyan a hivatalos ideológia által is preferált trendbe illeszkednek, de szerepük annak keretein jóval túlmutató. Jó-

részt a marxizmus hatvanas évekbeli nyilvános szereplésének köszönhető, hogy az emberről és erkölcséről ismét dialógus kezdődhetett. A különböző álláspontok ugyan a formális marxista nyelvi közegben fogalmazódtak meg – ebben az értelemben nem beszélhetünk többféle antropológiáról, etikáról –, azonban a megfogalmazott pozíciók: az antropológiai kérdésfeltevés, az etika történeti szerepének bemutatása és a mindennapi élet differenciáltságának előtérbe helyezése az esélyek különböző irányait jelzik.

A Lukács György intencióit követő, majd azt részben elhagyó *Budapesti Iskola* képviselte az európai hagyományok alkotó újragondolását a hatvanas években. Márkus György *Marxizmus és „antropológia”* című könyvét említhetjük elsőként. (1) Az idézőjel a filozófiai antropológia pozícióját is jelzi, hogy tulajdonképpen ez nem a hagyományos nyugati diszciplína előfeltevéseit folytató kísérlet (Scheler, Gehlen, Plessner stb.), hanem ez a marxi tradíció lehetséges olvasata csak. Azonban azzal, hogy Marx Gazdasági-filozófiai kéziratok-ja nyomán rekonstruálja Márkus az ember fogalmát: különféle gondolkodási módoknak nyújt fogódzót. Mert az ideológiai-politikai dogmatizmus ellenében megfogalmazott érvek, miszerint nem tartható a történelem determinisztikus koncepciója – s ez nem is következik Marx szövegeiből – az individuum szabadságát is előlegezik. Még pontosabban. Az ember fogalmának meghatározása a társadalmiság, a munka, a tudatosság, a szabadság és az univerzalitás segítségével olyan interpretációs lehetőséget kínál, amibe beletartozhatnak a mindennapi élet és az ember történetiségéhez kapcsolódó reflexiók egyaránt.

Heller Ágnes hatvanas és hetvenes évek eleji munkássága szervesen illeszkedik az előzőekben jelzett emberfogalomhoz. Etikatörténeti kutatásainak keretében az ember létmódjának és kiteljesedési lehetőségeinek különböző aspektusait vizsgálta. Az individuális szabadság esélyének kritikai méltatása az antikvitásban (2), a reneszánsz emberfogalmának értelmezése és kibontása a különböző társadalmi létszférák tekintetében (3), valamint a mindennapi élet létlehetőségeinek jelzése kapcsán (4) rajzolódnak ki azok a problémakomplexumok, amelyek szembesítik egymással a „van” és a „kell” mindenkor fennálló kettősségét. De nem pusztán ezeknek az implicit értékeknek a regisztrálása fontos. A fenti munkák aképpen is funkcionáltak, hogy lehetővé tették a tájékozódást a filozófia történetiségével összefüggésben: mintákat és impulzusokat kínáltak a későbbi vizsgálódások számára.

(*semleges zónában*) Valószínű, hogy a körülmények kényszerítő erejénél fogva (1968 – Prága, 1973 – általános hazai regresszió), ha itthon is maradtak/maradhattak volna a Lukács Iskola különböző utakat járó tagjai, akkor is elhagyták volna a marxizmus formális kereteit. Emigrációjukkal vákuumhelyzet keletkezett a magyar filozófiai életben, s ehhez járultak még az előzőekben jelzett történeti tények. Amelyek egyrészt majdhogynem minimálisra redukálták a marxizmus optimizmusának esélyét s teret engedtek a különböző – jórészt szociológiai ihletettségű – valóságfeltárásoknak, ahol az ember pozíciói láthatóvá váltak.

Két lehetőséget is tapasztalhattunk a marxista formák virtuális jelentkezése kapcsán az antropológiai és etikai irodalomban. Egyrészt a *humanizmus* általános irányai felé eltolódó, a marxizmust kiindulópontként kezelő, de ahhoz még bármi más univerzalisztikus értéket társító pozíciót, valamint az erkölcsi értékek világának történeti és tárgyyszerű leírását, bemutatását.

Ancsel Éva nyolcvanas években keletkezett tanulmányai (5), jelzik azt a később már sajátmaga által is „meghaladottnak” ítélt kísérletet, amely a marxizmus, illetve a felépítendő kommunizmus keretei között képzel el a különböző emberi szabadságokra vonatkozó alternatívák kiteljesítését. Nagyon jól mutatja a nyolcvanas évek társadalmi történéseinek alakulását az aforisztikus-moralizálás felé való elmozdulás. Ami ugyan képtoredékeivel bepillantást enged korunk emberének tevékenységébe, érzésvilágába, s erkölcsi intencióit is megvilágítja adott esetben, de semmiképpen sem szembesíti a kor diktálta problémafelvetéseket egy rendszeres bölcselet által felszínre hozható válaszlehetőségekkel.

Somogyi Zoltán az etikai alapfogalmak és meghatározások rendszerezésével (6) a megközelítések leírására vállalkozott. Azzal, hogy legalitás és moralitás, az erkölcsi értékek világa, az értékösszefüggések, a kötelesség, a személyiség és közösség kapcsos-

lata feltérképeződik, megfogalmazódhatnak azok a kérdések, amelyek feltárják az aktuális kor- és sorsproblémákat egyaránt. Tulajdonképpen a társadalomtudományok által feltárt empiriák és elméletek erkölcsi megközelítéseire és ezek fontosságára hívja fel a figyelmet, s ezzel mintegy rejtetten állást is foglal a hetvenes években hazánkban is megjelenő érték kontra értékmentesség tudományos diszkussziójában.

(*egy lehetséges alternatíva*) Végül Nyíri Tamás két, tárgykörünkbe tartozó munkáját említjük. Az ember a világban című kötetében (7) Pannenberg, Gehlen, Scheler, Plessner, Heidegger és mások nyomán egy keresztény értékorientáció keretében vázolja az ember létfeladatát. Annak következményét, hogy világra és Istenre nyitott az ember, hogy biztonság helyett bizalomra kellene törekednünk, hogy van halálon túltekintő remény, s hogy az éenség nem lehet az ember rendeltetése. A mértéktaró és különböző irányzatokkal számot vető értelmezés úgy körvonalazza az ember létlehetőségeit az időben és a történelemben, hogy közben kérdéseket fogalmaz meg jelenünkre és jövőnkre vonatkozóan. Hasonló szemléletű az *Alapvető etika* fogalmát körbejáró munkája. (8) Az erkölcs tapasztalata, az etikával való kapcsolata, a moralitás és transzcendentális tapasztalás (lehetőségi feltételeket feltáró) fontossága, a szabadság problémái, a lelkiismeret szerepe, az erény és boldogság összefüggésrendszere, valamint a különböző erkölcsi érvelésmódok, elméletek együttesen mutatják a hit felé vezető utak állomásait.

Nyíri Tamás nemcsak azt példázza antropológiájával és etikai szemléletével, hogy lehetséges korszerű keresztény, s ezen belül katolikus álláspont, az ember léthelyzetével és erkölcsiségével kapcsolatosan, de mutatja, hogy ez szervesen illeszkedhet globális világrendünk kimunkálásának feladatához.

S egy lényeges mozzanatot feltétlen ki kell, hogy emeljünk Nyíri Tamás morálfilozófiai koncepciójából: a hit tapasztalaton túli bizonyosságát. „A hívő ember a történelem iszonyatos mézárásai és valamennyi tragédiája ellenére is úgy tekint Istenre, mint a legfőbb jó lehetőségének és a moralitás értelmességének biztosítójára. A történelem irtózatossága és kétértelműségei és megfejthetetlen talányai ellenére is bízik a hívő ember az emberiség szenvedéstörténetében kibontakozó szabadságtörténetben, bízik abban, hogy közre tud működni a nagyobb igazságért folytatott küzdelemben, várva Isten országának az eljövését, amely a hívő gyakorlaton keresztül köszönt be erre a világra.” (8) Ezzel nemcsak az alternativitás minőségét kívántam hangsúlyozni egy adott antropológiai vagy erkölcsi tanrendszer tekintetében, de azt is, hogy ez illeszkedhet a már említett globális világrend kialakításának programjába. S ez azt is aláhúzza ismételtelen, hogy a különböző szemléletek értékorientációjának explicitté tétele nem pusztán kívánatos, de szükséges is, hogy életképes programokat tudjunk közösen kimunkálni.

(*összegzés helyett*) A jelzett művek reményem szerint azt is mutatták – túl azon, hogy vannak tradíciói, előzményei az elmúlt évtizedekben (most nem beszéltünk az 1948 előtti igen termékeny periódusról) az antropológiai erkölcsi megközelítéseknek a filozófián belül –, hogy szükséges különböző értékszempontok kimunkálása az emberről folyó diskurzusban. Ennek függvénye lehet az erkölcs megismerésének, a lehetőségi feltételek bemutatásának kidolgozása az általános kérdések tekintetében éppúgy, mint az egyes speciális társadalmi szférákkal kapcsolatban. S ennek kiinduló feltételei adottnak látszanak a kilencvenes években, a programok és gyakorlati hozadékok minőségét azonban majd csak az elkövetkezendőkben érzékeljük.

IRODALOM

- (1) Márkus György: Marxizmus és „antropológia”. Budapest, 1966.
- (2) Heller Ágnes: Az aristoteleszi etika és az antik ethos. Budapest, 1966.
- (3) Heller Ágnes: A reneszánsz ember. Budapest, 1967.
- (4) Heller Ágnes: A mindennapi élet. Budapest, 1970.
- (5) Ancsel Éva: Három tanulmány. Budapest, 1983. – 193 bekezdés az emberről... Budapest, 1988
- (6) Somogyi Zoltán: Az erkölcsi értékek világa. Budapest, 1984.
- (7) Nyíri Tamás: Az ember a világban. Budapest, 1981.
- (8) Nyíri Tamás: Alapvető etika. Budapest, 1988.